

Фольклоризм як знак національної культури та його рецепції в новітній українській поезії¹

Розвиток сучасного українського мовознавства характеризується розширенням тематики й проблематики наукових досліджень, окресленням нових об'єктів і предметів та виробленням відповідних методик лінгвістичного аналізу. У цьому динамічному пізнавальному процесі є все-таки константи, що більшою мірою залежать не від зовнішніх чинників і «модних» пошукових тенденцій, а від глибокого розуміння сутнісних механізмів життя мови й усвідомлення відносності вироблених у певний час лінгвістичних теорій. До таких констант, безсумнівно, належить проблема зв'язку мови з культурою, у тому числі в одному з визначальних своїх виявів, конкретизованому темою «фольклор і літературна мова».

Означена тема відбиває тяглість вітчизняних традицій студіювання усної народної творчості в історико-прагматичному аспекті й водночас відкриває нові перспективи наукового вивчення феномену фольклору як чинника збереження та збагачення етнічного лінгвокультурного простору. У цьому контексті насамперед слід назвати монографію Світлани Єрмоленко «Фольклор і літературна мова» (1987) як свідчення концептуального бачення проблеми.

Видається прикметним, що авторка акцентувала динамічні процеси «входження фольклоризмів в українську літературну мову, використання їх із стилістичною метою у творах різних жанрів, у практиці письменників відмінних творчих манер» [4: 8]. Надзвичайно важливим є переборення дослідницею усталеного етнографічного розуміння фольклоризму й наповнення цього поняття лінгвістичним змістом. «Фольклоризми, — відзначає Світлана Єрмоленко, — об'єднують відповідні слова — народнопоетичні символи, слова — номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію в мові художньої літератури» [4: 222]. Разом із тим цілком слушною є оригінальна думка про індивідуально-авторське начало у функціонуванні фольклоризмів як знаків національної культури, збереженні й розвитку їх глибинної семантики та естетичної значущості: структурно-семантична трансформація традиційних народнопоетичних образів, індивідуально-авторські оказіональні утворення на базі фольклоризмів [4: 227], розширення семантичних контурів народнопоетичних символів [4: 229]. Авторська концепція фольклоризму в його зв'язках із народним світосприйняттям та системою мовних засобів його виражен-

¹ У співавторстві з М. Філоном.

ня спонукає до вивчення фольклорних елементів у літературній мові, особливо мові художньої літератури, як знаків не тільки фольклорного дискурсу, а й національної культури загалом.

У контексті міркувань Світлани Єрмоленко про фольклоризм звернімо увагу на ті сутнісні ознаки, які характеризують його функціональну природу й націлюють на пізнання закономірностей його текстотвірних функцій у різних українських дискурсах. Фольклоризм у вербальному його вимірі маніфестує не лише мовленнєву сферу свого вживання, а й характерний для народу тип світобачення. Він виростає з національної мови, проте не обмежується нею. Як знак етнокультури [5] фольклоризм інтегрує елементи системи духовної «ноосфери» — своєрідну образність, символіку, етичні та естетичні оцінки. Семіотичне наповнення фольклоризму в парадигмі народної культури є символічним. Усвідомлення цієї символічності можливе за умови входження мовця у світ ментальності та особливостей образного мислення народу. На такому усвідомленні ґрунтується творча рецепція фольклорної символіки й відзначена вище індивідуальна асиміляція та творча трансформація народнопоетичних символів у художніх ідіостилях.

Окрім власне літературних, індивідуально-стильових чинників, особливості входження фольклоризму в новітню українську поезію з притаманними їй жанровими формами, темами, ідейно-художніми пошуками зумовлюються цілою парадигмою складників — світоглядних, ідеологічних, загальноестетичних, семіотичних, на яких і виростає поезія нового часу, що відбиває сучасний модус появи та функціонування текстів художньої літератури. У новітніх поетичних ідіостилях традиційна стилізація як відбиття літературно-художньої рецепції фольклорного образу набуває нової якості. Не втрачаючи своєї первинної конструктивної значущості, уживаний поетом-сучасником фольклоризм стає виразником як онтології мовних засобів, так і способом уведення генотекстів у текстовий простір поезії з відповідними часові полікодовістю, перегуком образів та смислів, індивідуально-естетичними кредо.

З огляду на сказане привертає увагу насамперед творчість тих поетів, для яких фольклоризм як знак національної культури належить до визначальних елементів творення особистісного художнього світу (Тарас Мельничук, Василь Голобородько, Ігор Калинець, Василь Герасим'юк та ін.). Разом із тим надзвичайно характерну настанову на актуалізацію фольклорного начала демонструють і поетичні ідіостилі, що виявляють знаково-стильову багатовекторність (Ліна Костенко, Василь Стус, Микола Вінграновський, Микола Воробйов, Іван Драч, Степан Сапеляк та ін.).

Однак і в першому, і в другому випадку фольклоризм є способом поетичної об'єктивації глибинно національного, архетипного у своїй основі.

Особливо виразно свої конструктивні функції в мові новітньої української поезії виявляють ті елементи фольклорної картини світу, семантика яких становить синтез культурно-історичних смислів. До таких належать фольклоризми *степ, воля, козак, кінь, калина, тополя, явір, синє море, білий цвіт, роса, біла хата, пісня, серце, ластівка, чайка, сад, дерево, яблуня, місяць, зоря, вітер, човен* та ін. Показовою є, зокрема, лірика Т. Мельничука, інтенціональна природа індивідуальної словесної творчості якого ґрунтується на рецепції народнопоетичних образів.

Наприклад:

байдаки личком
до **моря** нахилились
ми ж так **любились**
братів не кували
синє море визволяли

а тепер
синє море потопає
крізь **човен**
витікає

а човен покинув
червону калину
одним-один
на чужині гине [14: 41]

У мовно-змістовій організації цього вірша простежується зв'язок як із народноспічною картиною українських дум, так і загалом із фольклорним світом, його складниками, що не мають однозначної жанрової маркованості. Саме фольклоризми в такій взаємодії формують підтекст поезії, в якому знаходять своє вираження поряд із волелюбними та страдницькими мотивами також мотиви трагічної долі рідного краю.

Подібний спосіб максимально широкої смислової перспективи засвідчує й побудований на трансформації знакових для українського фольклору образів ідіостиль В. Голобородька. Його поезія під назвою «Вся Україна» відтворює ідею батьківщини через промовисті для етнокультурного простору фольклоризми:

Тут — уся Україна:
із **золотими пшеничними нивами**,
із **блакитним небом у високості**,
із **матір'ю** нашою,
вічною **Берегинєю**,
яка розпростерла над нашими головами,
над **золотими нивами**,
над **блакитним небом**
святим покровом **стражденні руки** свої [11: 8].

Наведений початок твору є характерним способом репрезентації означеної заголовком теми через використання узагальнених народно-поетичних образів, які розгортаються в конкретний історичний та просторовий виміри батьківщини відповідними реаліями (*Сагайдачний, Довженко, Чернігівщина, Поділля, Прикарпаття*).

Здатність фольклоризму в новітніх ідіостиліях зберігати своє генетичне й семантичне начало і водночас виходити за його межі як форманта суто авторського світосприйняття зумовлює його перетворення на знак універсальності національного буття. Яскравою ілюстрацією такої індивідуально-авторської рецепції фольклорного образу є наведений нижче фрагмент із лірики Василя Голобородька, що містить фольклоризм *пісня*:

Засвідчуємо терени свого існування **піснями**:
пісня лунає від обрію до обрію —
тут ми живемо [11: 9].

Подібне смислове наповнення має цей фольклоризм і в ліриці В. Стуса, вкладаючи в парадигматично-текстову орбіту інші не менш значущі образи:

А з безгоміння, з глуму світового
напружена підноситься рука
і **пісня** витикається тонка,
як віть оливи у долоні Бога,
і сподіванням встелється **дорога**,
і в серці **зірка** заболить жалка [16: 192].

Виразне протиставлення *пісні безгомінню* означає глибинний символізм фольклоризму *пісня*, формуючи при цьому смислову перспективу у суголосними образами *дороги* й *зірки*.

Концептуальна значущість фольклоризмів проявляється не тільки в субстанціональній, а й атрибутивній сфері. Фольклорні означення, насамперед колірні, акумулюють оцінні народні характеристики реалій як складників фольклорної картини світу. Особливо продуктивними в сучасній українській поезії є фольклорно марковані епітети *білий, червоний, чорний, зелений, синій, жовтий, золотий*. Текстотвірні функції подібних народнопоетичних означень часто взаємодіють з алюзіями, прямим і прихованим цитуванням фольклорних текстів, як, наприклад, у ліриці В. Герасим'юка:

Боже мій, Боже, в **чорну** днину
Крила вона схотіла мати,
щоб **полетіти на Україну**
Свого милого шукати.
<...>

Грішні, ми прокляли ту днину
і під **чорними небесами**
низько летіли на Україну,
бо вона летіла над нами [10: 64].

Явні чи приховані фрагменти фольклорних творів задають модус існування авторського тексту, що можна проілюструвати такими поетичними рядками Т. Мельничука:

церковця красна
ой красна
панна у кріслі
церковця красна
ой красна
іде над нами
<...>
іде над нами
красм Дунаєм
за золотим веслом
за золотим веслом
щоб нас не знесло [14: 44]

Актуалізація поетом ідеї збереження духовних цінностей, християнського осердя народного життя здійснюється шляхом відсилання реципієнта до колядкових прототекстів з їхніми характерними мотивами будування храму, походу до Бога.

Сучасна поетична особистість нерідко виражає себе цілісною картиною органічно поєднаних образів, які у фольклорі перебувають на відносно віддалених смислових векторах. Цікавим у цьому плані є вірш «Іржавий осінній явір» із ґрунтованої на авторських рецепціях фольклорних образів збірки В. Герасим'юка «Діти трепети»:

Як пахне **явір** восени!
Як пахне **явір**!
Ще й при потоці, наяву,
вві сні, в уяві...
<...>
Живою кров'ю і кістками
в злобі, в неславі
осінній **явір** обніми,
іржавий **явір**.

Його **роса** подріботить
у тебе в оці.

«Прости», — шепочеш. Він горить,
і **кінь** в потоці [10: 65].

У розкритті заголовного образу важливу роль відіграє скоординована ще в межах фольклорного світу зв'язка *явір* — *кінь*.

Традиційний для народної поезії образ *коня* є одним із найуживаніших в українській поезії, у тому числі новітній. Відіграючи надзвичайно важливу роль і відзначаючись особливостями поетичної семантики в окремих ідіостилях, відповідний фольклоризм стає наскрізним для поетичного словника нашого часу. Наведемо приклади поетичного слововживання фольклорного образу *кінь* різними авторами.

сутеніє вечір мій вогнем
і журавлем коло **криниці**
козацьке щастя під **конем**
а **кінь** мій білолиций [14: 36]

Прилетіли **коні** — ударили в скроні.
Прилетіли в серпні — ударили в **серце**.
Ударили в **долю**, захмеліли з **болю**,
Захмеліли з болю, **наіржались** вволю.

Отакі то **коні** — **сльози** на долоні [8: 293].

По кореню людина
веде **червоного коня**.
<...>
Людина напува **коня**
І в ніч по кореню
веде
із яру
дня [9: 37].

На тихі води і на ясні зорі
падає лебідка білими грудьми.
<...>
Там, де копита **кonia вороного**
розбризкали геть ярі іскри, 'дного
із днів була відкрилася дорога,
та при самій урвалася меті [16: 319].

Будь, **коню** мій, стрибожий на бігу.
Будь, **коню** мій... Журба моя — як ворон.
Лежу в труні з вовківнею Іуд.
Навколо ніч, мов чорний згусток крові [15: 49].

Попри всю індивідуальність рецепцій цього образу в поезії цитованих Т. Мельничука, М. Вінграновського, М. Воробйова, В. Стуса, С. Сапеляка відчутна спільна для авторів його фольклорно-семантична домінанта як одного з характерних знаків етнокультури.

Новітня українська поезія демонструє нову якість фольклорної стилізації. Ця нова якість виникає внаслідок переборення риторизму фольклорного слова, що дає поштовх авторському образотворенню й вираженню сучасного погляду на світ. Обмежимося прикладом із лірики Світлани Йовенко:

На **камені**, на **камені** зросла,
 На камені я сію **руту-м'яту**.
 <...>
 Та раптом вродить **диво-камінь мій** —
 Спішу я всі листочки — розмалюю... [12: 22].

Таке переборення приводить до появи несподіваного, але ідейно вмотивованого ефекту обманутого очікування. Фольклорна стилізація в такому випадку виявляється ілюзорною, як, зокрема, в поезії Ліни Костенко «Українське альфреско»:

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
 де **біла-біла хатка** стоїть на самоті,
 живе там **дід і баба**, і **курочка** в них **ряба**,
 вона, мабуть, несе їм **яєчка золоті**.
 <...>
Дорога і дорога лежить за гарбузами.
 І хтось до когось їде тим **шляхом золотим** [13: 27].

Своєрідна для суто фольклорної замальовки назва вірша та фінальні рядки твору («*Остання в світі казка сидить під образами. / Навишпиньки виглядають жоржсини через тин*») уводять авторську оповідь у сучасний світовий контекст й актуалізують мотив плинності часу з його здобутками і втратами.

Складну взаємодію фольклорної образності з поетичними ідіостіями — авторським та «персонажним», суб'єктивним і об'єктивним — можна бачити у вірші В. Голобородька «Калина об Різдві», присвяченому В. Стусові. Розлогий текст присвяти завершують такі рядки:

Я **саджая** на білому аркуші **калину**,
 що в **лузі синім цвітом процвітає**:
 поки перший рядок дописую —
 на другому рядку **калина** уже **виросла** на папері,
 на третьому рядку **калину**
 на той бік **замерзлої річки**
 — **білої криги паперу** — **нахиляю**,
калиновий місток — на повернення творю [11: 24].

У наведеному уривку фольклоризми не тільки дають напрямок індивідуальному образотворенню автора, а й зумовлюють переклик зі Стусовими мотивами страдницького шляху українського поета-патріота.

Активне входження фольклорних образів у сучасну поетичну мову є лише одним із виявів етнокультурної значущості словесної народної творчості, свідченням потенційних можливостей її образних засобів трансформуватись і функціонувати в постійно змінюваних умовах життя суспільства, на що націлюють дослідників, зокрема філологів, фольклористичні студії нашого часу [див. 1, 2].

Розглянуті вище особливості рецепції новітньою українською поезією фольклоризмів як знаків національної культури не вичерпують, звичайно, всієї проблематики означеної теми. Вони лише окреслюють деякі її найважливіші аспекти й дозволяють зробити такі головні висновки.

Фольклоризм як чинник конструювання фольклорної картини світу, яка відбиває систему національних ідей та етнокультурних смислів, у мові новітньої поезії є виявом особливостей існування модерністської поетичної свідомості з її тяжінням до етнокультурних стереотипів, образів та символів.

У поезії фольклоризму належить важлива роль форманта «ідеології» твору, виразника його глибинних підтекстів, що відбивають авторські інтенції.

Результати індивідуально-авторської рецепції фольклоризмів акцентують не їхні зовнішні, формальні, видимі ознаки, а суттєві історичні смисли, парадигмально марковані національні «логоси».

Уживані в мові новітньої української поезії фольклорні елементи як носії специфічної інтертекстуальності, що є однією з диференційних ознак модерної літератури [6], стають важливими конструктивними складниками естетичних явищ національної культури, якими є поетичний твір та ідіостиль поета в цілому [3]. Сучасні індивідуально-авторські поетичні картини світу досить продуктивно спираються на вербальні знаки етнокультури, формуючи за їх допомогою паралельно з психологічною духовну орієнтацію читача [7] при спілкуванні з неповторним світом вічно оновлюваної поезії.

Література

1. Адоньєва С. Б. Прагматика фольклора. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; ЗАО ТИД «Амфора», 2004. — 310 с.
2. Аникин В. П. Теория фольклора: Курс лекций. — 3-е изд. — М.: КДУ, 2007. — 431 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки національної культури // Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К.: Довіра, 1999. — С. 358–368.
4. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. — К.: Наук. думка, 1987. — 245 с.

5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
6. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. — М.: Агар, 2000. — 280 с.
7. Ярмусь С. Духовність українського народу. — Вінніпег, 1983.

Тексти

8. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. — Т. 1: Поезії. — Тернопіль: Богдан, 2004. — 400 с.
9. Воробйов М. Ожина обрію. — К.: Рад. письменник, 1988. — 159 с.
10. Герасим'юк В. Діти трепети: Поезії. — К.: Молодь, 1990. — 126 с.
11. Голобородько В. Калина об Різді. — К.: Укр. письменник, 1992. — 207 с.
12. Йовенко С. Безсмертя ластівки. — К.: Дніпро, 1989. — 487 с.
13. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур. — К.: Рад. письменник, 1987. — 202 с.
14. Мельничук Т. Князь роси: Вірші. — К.: Молодь, 1990. — 145 с.
15. Сапеляк С. Без шаблі і Вітчизни. — Торонто: Видання Дослідного інституту «Україніка», 1989.
16. Стус В. Палімпсест: Вибране. — К.: Факт, 2003. — 432 с.

2007

Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози Миколи Вінграновського¹

Стійкі словесні комплекси є важливими формотвірними компонентами ідіостилу письменника і становлять інтерес як із погляду добору автором фразеологізмів, що визначається взаємодією інтралінгвістичних (семантичні та стилістичні властивості сталих сполук) та екстралінгвістичних (світогляд митця, коло висвітлюваних ним проблем та ін.) чинників, так і з точки зору функціонального навантаження цих мовних одиниць у художньому контексті.

¹ У співавторстві з Ю. Калашник.